

ARATOR (SZÁNTÓ) ISTVÁN
MIKOR ÉS MILYEN KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT
TÖRTEK BE ERDÉLYBE AZ ERETNEKSÉGEK
ÉS HOGYAN TERJEDTEK EL?

Erdély, amelyet hajdan Dáciának neveztek, Magyarországnak alávetett hercegség és tartomány volt és 600 évvel ezelőtt Szent István király térítette a mi katolikus hitünkre. Midőn azonban Ferdinánd osztrák főherceg és az erdélyi fejedelem az ország koronájáért versengett egymással és ezt a tartományt is királysággá tették, nagyobb lett, mint egész Cseh- és Morvaország; minden oldalról hegyek övezik és erdők és innen kapta nevét is: a magyarok Erdőelvének [Erdélynek] nevezik. Ezeken az erdőkön túl, egészen Budáig, végtelen síkság húzódik. Erdélyt mindig Magyarország védőbástyájának tartották; a dicső emlékeztető Mátyás király így szokott beszélni róla: «Magyar urak, szöges gonddal vigyázzatok Erdélyre, mert ha elvesztitek, elvesz egész Magyarország, de ha megtartjátok, innen még az elvesztett Magyarországot is visszaszerezhetitek). A törökök jónéhányszor megpróbálták elfoglalni, de valahányszor betörték, mindig mind egy szálig elpusztultak. Ferdinánd is megpróbálta megkaparintani; hadserege be is tört, de ott is pusztult. Próbálkozott a fia, Miksa is: az ariánus [unitárius] Bekes Gáspár vezérlete alatt hadat küldött, de hadseregét 1575-ben tönkrevverte Báthory István erdélyi fejedelem, akit nem sokkal utóbb lengyel királlyá választottak. Erdélyt tehát külső ellenség aligha vagy csak nagy nehézségek árán foglalhatta el, ha az erdélyi urak egyetértésben éltek egymással országukban. Mert a múlt évben (1599) is az oláh vajda [Mihály] csak úgy törhetett be Erdélybe, hogy az erdélyi urak éppen viszálykodtak egymással. Ugyanis a lovasság vezére a trinitárius Kornis Gáspár volt,

aki Báthory András bíborost cserben hagyta és egész lovasságával átpártolt az oláhhoz.

Erdélyben bőven van minden, ami az embernek használatára kell: gabona, bor, legelő, erdő, marha, mindenféle bánya, arany, ezüst, vas, ólom, réz, higany és alig van hegy, amely nem rejtene valami fémeket; és ezért őseink méltán nevezték ezt a földet «Kencses Erdel»-nek, azaz kincses Erdélynek. Igen sok a szőlőhegye, van néhány sóhegye is; ezekből kövek módjára csekély fáradság árán óriási mennyiségű kitűnő sót fejtenek ki; földje nemes paripákat nevel, erdeiben hemzseg a mindenféle vad. Három aranytermő, vagyis aranszemcsés homokot sodró folyója kifelé folyik, Magyarországra: a Fehér Körös, a Fekete Körös és a Szamos; van még ezeken kívül 5–6 folyója; ezek közül némelyek Oláhországba, mások Magyarországra folynak ki.

Erdélyt három nép lakja: magyarok – ők a tartomány urai – szászok és oláhok. A szászokat Krisztus Urunk születése után a 800-ik esztendőben utasította ki Szászországból I. [Nagy] Károly [császár], mert alighogy felvették a katolikus hitet, elpártoltak tőle; miközben új hazát kerestek, eljutottak Pannoniába [a Dunántúlra] s kérték a magyarokat, hogy földjükon adjanak nekik lakóhelyet; így kapták meg Erdélynek egyik terméketlen és sziklás részét, amelyet emberfeletti munkával pompásan megműveltek s rajta falakkal kerített hét szép várost alapítottak; ezért nevezik a németek Erdélyt «Siebenbürgen» néven; ők adják az erdélyieknek a háború legnélkülözhetetlenebb eszközét, a pénzt. Az oláhok az egykori római telepések utódai, korcs itáliai nyelven beszélnek, durva és műveletlen emberek, birkapásztorok, a hegyekben és az erdőkben laknak és a magyar nemesek jobbágyai. A főbb helyeken és a várakban laknak az erdélyi magyarok, akik részben ariánusok, vagyis trinitáriusok [unitáriusok], részben pedig szombatosok; ezek a vasárnap helyett a zsidók szokása szerint a szombatot ülik meg; továbbá részben luteránusok, részben kálvinisták, részben katolikusok. A szászok mind luteránusok és ezek hozták be elsőkül a luteránus felekezetet Erdélybe. Az oláhok görög-keleti vallásúak és a konstantinápolyi patriarchától függenek; ezeket sem az eretnekek, sem a katolikusok sohasem tudták eltántorítani szakadár hitüktől. Mindezek az említett eretnkségek ugyanakkor vertek gyökeret Erdélyben is, mint Magyarországon és az alkalom is ugyanaz volt: János király halála után történt ez, aki az Úr 1540. és 1541. esztendejében

az ország koronájáért küzdött, és miután Ferdinánd [király] megbízottai orvul meggyilkolták Fráter György bíborost, akire János az országot és fiát rábízta végrendeletében. Egész Erdélynek egyetlen püspöke volt, az is Magyarországra menekült s ott Ferdinánd a nyitrai püspökséget adományozta neki; Fráter György halála után a királyfi gyámjává és Erdély kormányzójává a dalmata Petrovics Pétert választották, akit már megmételyeztek az eretnekek és eltántorítottak a katolikus vallástól. Mikor látta, hogy az erdélyi püspök elhagyta nyáját és Ferdinándhoz menekült, haragjában kiutasított minden kánokot, szerzetest és katolikus papot s falvaikat és birtokaikat részben a fejedelmi kincstár javára elkobozta, jórészen azonban maga kaparintotta meg; ugyanígy járt el Váradon is, mikor a váradi püspök elmenekült onnét; mikor az eretnekek, e ragadozó farkasok, látták, hogy az erdélyi népet elhagyták igazi pásztorai, nyomban ott termettek s a katolikusok templomait és plébániáit elfoglalták s mind máig birtokukban tartják. S mivel az erdélyi főurak tudták, hogy kánonjog nélkül a magyarországi törvények szerint világi jogszolgáltatás sem létezhetik, a nemesek közül négyet kiválasztottak s ezeket káptalani tagoknak nevezték, – hogy az ítélkezésben ezt a tisztet betöltsék. És így történt, hogy Erdélyben a katolikus vallást rövid idő alatt kiirtották. A főurak közül csak néhány maradt állhatatos: Báthory István és Kristóf a családjával, Toldi István és Albert a családjával, Kereszturi Kristóf, Telegdi Mihály, Makai Dénes, Deák Márton és a székelyek majdnem mind, akik az erdélyi hegyekben laknak, amelyek elválasztják Erdélyt Moldvától és Oláhországtól. Egyesek tévesen nevezik őket siculusoknak, mintha a sziciliaiaktól származnának, holott semmi közük sincs hozzájuk; ezek valóságos és született magyarok, mint a többiek és székelyeknek nevezték őket telepeikről, amelyeket mi székeknek nevezünk és innen a «székely» körülbelül annyit jelent, mint telepes; később ebből alakult a «zekulus» latin név. S mindennek az a magyarázata, hogy mikor a magyarok kivándoroltak az ázsiai Szkítiából, legelőször is Erdélyt foglalták el és hét széket alapítottak, amelyeken letelepedtek; aztán a nagyobb részük kivándorolt Pannoniába [a Dunántúlra] és azt foglalta el, a többi ott maradt Erdélyben, őrizte a székeket és ezeket nevezték székelyeknek vagy zekulusoknak; valamennyien nemes, lovagias és igen vitéz katonák.

Tehát a luteránus eretnekséget Erdélybe legelőször Heltai Gáspár szász nyomdász hozta be és Dávid Ferenc, aki ugyan-

csak szász volt, de oly tökéletesen megtanult magyarul, hogy mind a két nyelven tudott szónokolni; nem sokkal utóbb megcsömörlött a luteránus hittől és áttért kálvinistának, majd arianusnak [unitáriusnak]; ha tovább élt volna, behozta volna – mint szándéka volt – a zsidózást és a körülmetélést és az egész Újszövetség elvetését. Így süllyednek a gonoszok egyre mélyebbre, mint ahogy Isten fiai egyre tökéletesednek. A kálvinista hitet egy Gallus [Huszár Gál] nevű, de nem gall nemzeti-ségű kálvinista prédikátor honosította meg, e szektának más magyar prédikátorai, mint Melius Péter, Károlyi Péter, Gönczy György, Beregszászi Péter, Hunyadi János, Derecskei Ambrus és mások, ezeknek a tanítványai, akik nem Erdélyben, hanem Magyarországon laktak, Váradon, Debrecenben, Sárospatakon. A kálvinisták a luteránusokkal vállvetve gyakran folytattak vitákat a trinitáriusokkal [unitáriusokkal] s ezek bizony legyőzték őket. Dávid Perenc rendkívül jártas volt a Szentírásban, úgy, hogy az egész Bibliát könyv nélkül tudta, az egyik szent könyvet a másikkal magyarázta, a zsinatokat és a szentatyákat mind elvetette, csak magát az Írást fogadta el s kinevelte a kálvinistákat és a luteránusokat, ha néha-néha ezekkel bizonyítottak valamit ellene; nem restellik felhozni ellene ezeket – mondá – holott ők maguk nem fogadják el a pápistáknak efféle bizonyítékait? Különben minden pápista dogmát el kellene fogadniok, mivelhogy valamennyit könnyen be lehet bizonyítani a zsinatokból és a szentatyákból. Az ariánus vagy trinitárius tanítást az olaszországi, piemonti Blandrata György hozta be az országba; a padovai inkvizíció elől menekült, Erdélybe jött és az ifjabb János király [János Zsigmond fejedelem] orvosa lett; Arius szellemében tagadta Krisztus istenségét, Macedonius szellemében a Szentlélek istenségét és Sabellius szellemében a három személy különállását. Elsőnek Dávid Ferencet térítette a maga hitére, aztán az ő segítségével János fejedelmet, vagyis királyfit és az ő legfőbb tanácsosait: Bekes Gáspárt, Kornis Gáspárt, Hagymási Kristófot, Gerendi Jánost: ettől ered a szombatosok felekezete, mivelhogy a szombat megüléséről van parancsa Istennek, a vasárnapéról ellenben nincs. Követőit gerendistáknak nevezték. Mindazonáltal ezek a későbbi felezetek, a kálvinista és a trinitárius, jóval a luteránus felekezet után honosodtak meg; ugyanis hosszú évekig csak a katolikus vallás és a luteránus felekezet volt elterjedve az országban.